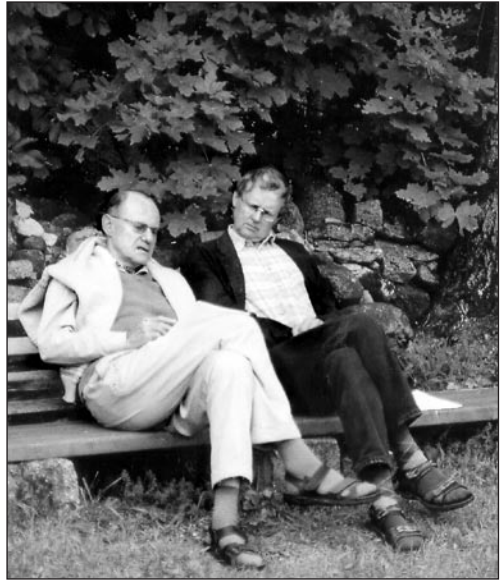

Dr. Indrek Jürjo mälestuseks

Indrek Jürjo surmaga on Eesti ajalooteadus kaotanud ühe oma tähtsama esindaja. Teda leinavad ka kauaaegsed sõbrad Saksamaal, kõik need, kes temaga isiklikult ja teaduslikult olid seotud ning end tema ees tänuvõlglasena tunnevad. Ehkki Indrek Jürjo pidi meie seast lahkuma juba 53-aastaselt, jääb temast maha ulatuslik looming, mis tiivustab tulevase ajaloolasi ja hoiab elavana tema mälestust.

Meie, Baltikumi ja eriliselt just Eesti ajaloost huvitunud sakslased, kohtusime Indrekuga esimest korda nüüd juba legendaarseks saanud konverentsil „Valgustusae Venemaa Balti provintsidest” (*„Aufklärung in den baltischen Provinzen Russlands”*). Täpselt 20 aastat tagasi, 27.–29. septembril 1989 Tallinnas viis see Balti Ajaloo Komisjoni ja Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi ühiselt korraldatud üritus esimest korda pärast Teise maailmasõja lõppu Nõukogude võimupiirkonda kuuluval alal ametlikult tunnustatud teaduslikus vormis kokku Saksa ja Eesti ajaloolased. Konverents toimus ajal, kui Balti rahvaste iseseisvuspüüded olid seoses Molotovi ja Ribbentropi poolt allkirjutatud Saksa–Nõukogude mittekallaletungilepingu 50. aastapäevaga saavutanud just oma uue haripunkti Eestist Leedusse ulatava inimketi näol; nimetatud lepingu salajase lisaprotokolliga otsustati vastastikest huvisfääride piiritlemisel Balti rahvaste saatust. Keegi ei teadnud tollal, millega see võimuvõitlus lõpeb. Kõikjal oli tunda pinget. See paistis välja kas või sellest, et kuni viimse hetkeni polnud selge, kas antakse luba planeeritud väljasõiduks Tartusse. Sealset ajalooarhiivi külastada võimaldanud sõitu juhtis Indrek Jürjo, kes koos dr. Sirje Kivimäe ja Balti Ajaloo Komisjoni esimehe dr. Gert von Pistohlkorsiga oli konverentsi korraldaja. Eesti kolleegide kindlameelsus raskuste trotsimisel paistis välja ka meie kõigile muljet avaldanud näitusest, mille nad olid korraldanud Maarjamäe lossi ruumes meenutamaks Hitleri ja Stalini paktile järgnenud baltisakslaste ümberasumist Eestist aastail 1939–1940. Kõik see muutis need septembripäevad aastal 1989 unustamatuks ja igas mõttes ainukordseks sündmuseks, mida ei saa võrrelda ühegi teise seda sorti üritusega. Tookord peetud ettekanded avaldati hiljem Balti Ajaloo Komisjoni kogumikuna, mille Otto-Heinrich Elias toimetas trükki koos Indrek

Henning von Wistinghausen ja Indrek Jürjo Muhemaal 24. juulil 2005. a. Foto: M. von Wistinghausen

Jürjo, Sirje Kivimäe ja Gert von Pistohlkorsiga.

Indrek Jürjo ülesastumine valgustuskonverentsil andis meile esimest korda aimu tema aastaid kestnud uuringuist, mis tipnesid ta *opus magnum*’is „Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819” (*„Aufklärung im Baltikum. Leben und Werk des livländischen Gelehrten August Wilhelm Hupel 1737–1819”*). Selle kirjutas ta saksa keeles, ehkki ta enda ettevalmistatud eestikeelne tekst ilmus Tallinnas 2004. aastal enne algupärandit, millega ta end Hamburgis filosoofiadoktoriks väitles. Viimane avaldati Balti Ajaloo Komisjoni sarja „*Quellen und Studien zur baltischen Geschichte*” („Balti ajaloo allikaid ja uurimusi”) 19. köitena Böhlaus kirjastuses Kölnis. See eeskätt saksakeelse valgustuse ajaloo ja vastava kirjanduse suveräänset tundmist tõendav ning Eestis auhinnatud raamat on mõõtuandev saavutus ning võiks endasse kätkevad teadmiste hulgalt jääda veel kauaks Liivi- ja Eestimaa valgustuse alaseks standardteoseks.

Oma suure teoseni Hupelist sillutas Indrek Jürjo teed reas artiklites. Tallinna, Tartu, Riia ja Peterburi arhiivide varamuist leitud materjali kasutas ta ära alustrajavates eriuurimustes Liivi-

ja Eestimaa valgustuse mitmete lisaaspektide ja erinevate isikute vaatlusel, mis rikastavad meie ettekujutust sellest ajast. Meenutatagu vaid aastail 1990–1991 ajakirjas *Zeitschrift für Ostforschung* kahes jaos ilmunud artiklit „Lugemisseltsidest valgustusaja Balti provintsidest“ („*Lesegesellschaften in den baltischen Provinzen im Zeitalter der Aufklärung*“), millega ta suutis tähelepanu äratada teadusmaailmas väljaspool Eestit. Sellele järgnesid „Klubid valgustusaja Tallinnas“ („*Die Klubs in Reval im Zeitalter der Aufklärung*“, 1997), „Raamatukaubandus 18. sajandi Tallinnas“ („*Der Buchhandel in Reval im 18. Jahrhundert*“, 1998, ilmus ka *Tunas* 2000, nr. 2) ja „Prantsuse revolutsiooni retseptisioonist Baltimaadel“ („*Die Rezeption der Französischen Revolution in den Ostseeprovinzen*“, 2007). Üldjuhul vaid kartograafina tuntud isikule andis ta uudse hinnangu artiklis „Ludwig August krahv Mellin kui talurahva söber ja estofiil“ („*Ludwig August Graf Mellin als Bauernfreund und Estophiler*“), mis avaldati Balti rüütelkondade sõnumilehe *Nachrichtenblatt der Baltischen Ritterschaften* 182. ja 183. numbris 2004. aastal (ilmus ka *Tunas* 2003, nr. 4). Avaldamist ootavad veel kaks artiklit, mis valmisid juba käesoleval aastal. Üks neist käsitleb „Haridusreformi ja -diskussioone 18. sajandi viimase kolmandiku Tallinnas“ („*Bildungsreformen und -diskussionen in Reval im letzten Drittel des 18. Jahrhunderts*“) ja teise teemaks on „Johann Wilhelm Ludwig von Luce. Saaremaa valgustaja“ („*Johann Wilhelm Ludwig von Luce. Aufklärer auf der Insel Oesel*“).

Täiesti teistmoodi ainealale on pühendatud laialdasest ja siiani läbi uurimata allikmaterjalist lähtuv käsitlus „Eestimaa rüütelkonna arhiivi reformimine Esimese maailmasõja eelõhtul“ („*Reformen im Estländischen Ritterschaftsarchiv am Vorabend des Ersten Weltkriegs*“), mille esimene osa ilmus Balti rüütelkondade sõnumilehes nr. 202 (juuni 2009) ja lõpuosa juba postuumselt samas väljaandes nr. 203 (september 2009).

Kui Indrek Jürjo 1990. aastail taasiseseisvunud Eestis Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudist lahkudes asus tööle reorganiseeritud Riigiarhiivi, olles seal vastutav KGB poolt maha jäetud varasest Nõukogude ajast pärit toimikute eest, siis nihkusid esmalt esiplaanile teised ülesanded. Need töid endaga kaasa kontakte ametialaste kolleegidega maades, kus tegeldi umbes samasuguse lähiminekuvu revideerimisega, nagu see Saksamaal langes osaks endise Saksa Demokraatliku Vabariigi riikliku julgeolekuteenistuse (Stasi) dokumentatsiooni eest vastutavale liiduvolinikule. Oma peaaesande, toimikute eestikeelse

publikatsiooni ettevalmistamise kõrval kasvas teemaga tegelemisest välja mõjukas saksakeelne uurimus „Baltisakslaste tagakiusamine pärast Teist maailmasõda täna Ida-Saksamaal. Kahe Eesti Riigiarhiivi leiduva KGB-toimiku näitel“ („*Über die Verfolgung von Deutschbalten nach dem Zweiten Weltkrieg im heutigen Ostdeutschland. Dargestellt am Beispiel von zwei KGB-Akten aus dem Estnischen Staatsarchiv*“, ilmunud Gert von Pistohlkorsi 70. sünnipäevale pühendatud juubelikogumikus 2005). Indu lisas nende juhtumite käsitel see, et üht kahest peategelasest, Patrick von Glasenappi (1926–1992) jõudis autor veel isiklikult tundma õppida.

Ehkki see Indrek Jürjo olulisimate Saksamaal ilmunud ajaloolaste tööde loetelu ei suuda asendada bibliograafiat, liiati kui eestikeelsed uurimused peavad siinkohal üldse mainimata jääma, näitab see ometi tema erilisel tihedat ja nüüdses Eestis tegutsevate ajaloolaste seas üsnagi ainulaadset sidet saksakeelse ruumi teaduseluga – eeskätt selle baltisaksa päritolu esindajatega ja Balti Ajaloo Komisjoni liikmetega, kelle hulka ta korrespondentliikme staatuses kuulus 1994. aastast. Selle tähtsaks eelduseks oli ta suurepärase saksa keel nii kõnes kui ka kirjas. See ei avanud talle mitte ainult Eesti piire ületava teadusliku suhtluse horisonti, vaid võimaldas tal veel ühena vähestest tänases Eestis uurida oma maa 1918. aasta eelse ajaloo originaalallikaid, mis on üsna valdavalt saksakeelsed. See teritas ta pilku nägemaks oma Eesti kodumaa tegelikke minevikuolusid, mille eelarvamustevabast vaatlusest annavad suure objektiivsusega tunnistust ta tööd. Sealjuures tuli talle kindlasti kasuks kaasasündinud skepsis nii üleüldse selle maailma nähtuste kui ka eriti mis tahes ideoloogiate suhtes. Siit tulenes ka tema umbusk kokkupuutel nooremate Saksa ajaloolaste juhuslike katsetega hinnata Baltikumi ajalugu tänaste kriteeriumide valguses, selle asemel, et kirjeldada seda moodsatest ajakajalistest ilmingutest sõltumatu moel.

Me oleme kaotanud sõbra ja erakordse õpetlase tema vaimse loomejõu tipul – ja see teeb haiget. Ehk võiksime ta perekonda ja ühtlasi iseennast lohutada sellega, et Indrek Jürjo jättis endast kõige kiuste maha jääva väärtusega teadusloomingu ja et me teda kui varalahkunut ei unusta.

Berliin, 29. september 2009

Henning von Wistinghausen

Tõlkinud Jaan Undusk

Indrek Jürjos oli aristokraatsust. Ta ei olnud aristokraat päritolult, vaid mõtetelt – vaimuaristokraat. Tema jaoks ei olnud tähtis maailma väline sära, ta ei hoolinud tiitlitest, aumärkidest, karjäärist, suurest palgast. Küll aga oli tema jaoks tähtis vaimne atmosfäär, mida ta lõi ise, ja tahtis, et seda teeksid ka kõik teda ümbritsevad inimesed.

Indrek Jürjo sündis Tallinnas 14. aprillil 1956 ajakirjaniku ja hilisema televisioonitöötaja Paul Jürjo ning skulptor Aime Jürjo pojana. Ta alustas õpinguid Tallinna 29. 8-klassilises koolis ja jätkas neid alates 1967. aastast endises Nõmme Gümnaasiumis, mida tol ajal nimetati Tallinna 10. Keskkooliks. Seal oli siiski säilinud eestiaegne Nõmme gümna vaim. Enne Indrek Jürjot olid sellest osa saanud – ning kindlasti seda ka omalt poolt juurde loonud – Voldemar Panso, Juhan Kahk, Endel Lippmaa, Eino Tamberg, Hans Trass, Erast Parmasto, Kaalu Kirme, Peeter Tulviste ja muidugi Lennart Meri. Loodushuviline Indrek Jürjo kavatses pärast kooli lõpetamist 1974. aastal astuda bioloogiateaduskonda, kuid viimasel hetkel otsustas hoopiski matemaatikat õppima hakata. Peagi sai talle selgeks, et ka see ei olnud õige valik, ja matemaatikaõpingud jäid pooleli. Indrek Jürjo eneseleidmisotsingud katkestas sama aasta novembris Vene kroonu – Kesk-Venemaal ehitusvägedes ehk tööpataljonis sundaega teenides võis ta kogeda, kui vaimupime võib olla osa inimühiskonnast, mille moodustavad ometi ühed ja samad bioloogilised isendid. Indrek Jürjole sai nüüd lõplikult selgeks, et teda huvitavat maailma ei aita mõista ei bioloogija ega matemaatika.

Sõjaväest 1976. aasta novembris vabanedes töötas Indrek Jürjo mõnda aega M. Gorki nimelises Tallinna Keskraamatukogus raamatukoguhoidjana ja sooritas 1977. aasta suvel edukalt sisseastumiseksamid Tartu Ülikooli ajaloo teaduskonna ajaloo osakonda. Ajalugu õppides tundis ta end olevat lõpuks õiges elemendis.

Kuid nõukogude tegelikkus toimis ka siin – tudengid saadeti sügisel sunduslikult sovhoosisigalatesse ja kolhoosipõldudele sotsialistlikku põllumajandust päästma. Ajaloo teaduskonna dekanaadis selle vastu avaldatud protest tõi kaasa dekaani käskkirjaga noomituse ja ülikoolist väljaheitmise ähvarduse omavolilise lahkumise eest sügisestelt põllumajandustöödelt.

Paljuski tänu Indrek Jürjole on „Kommunisti” kolhoosis veedetud 1978. aasta septembripäevad jäänud meelde eelkõige meeleolukate piknikutena Kääriku ümbruse kaunis sügisloo-

duses, kus ei arutatud mitte, kuidas ja kui palju suudetakse porist ja sotsialismi hüvanguks päästa kartulivakkasid, vaid ikka ajaloo filosoofilisi küsimusi. Vihmastel päevadel istuti aga bridžilauda, kus Indrek Jürjo selgitas algajatele selle mängu põhitõdesid ja lihvis koos edasijõudnutega peenemaid nüansse. Tema eestvedamisel käis ülikooliaegne bridžiseltskond koos veel aastaid pärast lõpetamist ja laienes uute väljakoolitatud bridžisõpradega.

Pälsoni 23 ühiselamus elades paistis Indrek Jürjo silma esteedina, kes võis küll leppida koristamata, kuid mitte õhutamata toaga – piisas ju vaid akna avamisest, et värskus tuppa pääseks. Suitsumeestest toakaaslastelt sai ta aken- de väsimatu avamise tõttu isegi „suure õhutaja” nime. Teiseks silmatorkavaks veidruseks oli muidugi tema taimetoitlus – olid ju lihatooted tol ajal suur defitsiit. Indrek Jürjo taimetoitlus ei olnud küll võitlev ja lõpuni minev – ta sõi mune ja kala –, kuid siiski piisavalt irriteeriv. Kui ühiselamukaaslased kartulit praadides tegid seda searasvaga või lisasid parematel päevadel pannile konservi „Hakitud subproduktid” või koguni „Turisti eine”, siis Indrek Jürjo ei teinud sellest kunagi suurt numbrit, ta vaid püüdis ühiselt pannilt süües rasvasemad suutäied kaaslastele jätta. Huvitaval kombel lõpetas Indrek Jürjo taimetoitluse koos Nõukogude võimu kokkuvarisemisega, kui lihatooted muutusid ühtäkki vabalt kättesaadavaks. Ülalnimetatud kaks eripära ei takistanud tal aga kuidagi tudengielu täiel rinnal nautimast. Aastaid hiljem loobus ta täiesti alkoholi pruukimisest, kuid oli endiselt seltskonnas särav. Ka ei püüdnud ta kunagi teiste joomakombeid halvustada või muuta – igaüks pidi ise äratundmiseni jõudma.

Teise kursuse keskel lisandus ülikoolis ajalooalastele õppeainetele sunduslik sõjaline õpetus, mis kestis kuni viienda kursuse keskepaigani ja päädis kolmekuulise sõjaväelaagriga. Sõjaline õpetus toimus kord nädalas hommikul kella kaheksast kuni õhtul viieni. Ühelgi teisel õppeainel ei olnud ülikooliprogrammis tol ajal nii suurt mahtu, järgmine oli kehaline kasvatus. Sõjalises õpetuses nõuti juuste lühikeseks pügamist, väliõppustel anti selga tunked, vatijope ja jalga kirsasaapad, kogu tegevus käis mõistagi ainult vene keeles punapolkovnikute kärkimise saatel. Indrek Jürjo, kes oli juba kaks aastat Nõukogude kroonukorda omal nahal tunda saanud, arvas õigemaks minna märtsis 1979 üle kaugõppesse, kus puudus statsionaaris sunduslik sõjaline õpetus, samuti kehaline kasvatus ja oli

võimalik pühenduda Kleio teenimisele. Kuigi ta ei elanud enam koos sõpradega ühiselamus nagu seni ja lõpetas ülikooli endisest kursusest aasta hiljem, jäi ta ometigi mitme oma kursusekaaslasega lähedalt seotuks nii studiumi ajal kui ka pärast selle lõpetamist.

Kaugõppesse minnes leidis Indrek Jürjo arhivistina¹ tööd Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklikus Keskarhiivis.² Seal tol ajal valitsenud läppunud õhkkond sundis teda aga peagi töökohta vahetama ja aastatel 1980–1983 töötas ta Teaduste Akadeemia Teadusliku Raamatukogu väliskirjanduse osakonnas vanemraamatukoguhoidjana. Ülikooli diplomi hinnetealhel olid Indrek Jürjol vaid väga head ja head hinded, välja arvatud ladina keel, mis oli hinnatud rahuldavaks. Asi ei olnud aga kaugeltki selles, et ladina keel oleks talle üle jõu käinud. Vastupidi, keeled teda huvitasid ja ta õppis neid innukalt, sealhulgas ladina keelt, mida õpetas Ülo Torpats, üks andekamaid Eesti latiniste. Paraku oli Torpatsi tegevus õppejõuna tol ajal juba küllaltki kaootiline ja sageli jäid loengud ka ära. Kuna üldiselt lugupeetud õppejõud oma nõrkustest ka ise endale aru andis, siis pääses arvestust või eksamit tehes suhteliselt kergelt, isegi spikerdamise puhul pigistati silm kinni. Indrek Jürjole ei mahtunud aga pähe, et perfektselt mahakirjutatud eksamitöö hinne võis olla parem kui nendel, kes tõsiselt ladina keele eksamiksid olid ette valmistanud ja üritasid seda ilma mahakirjutamiseta teha. Tugeva õiglusmeelega Indrek Jürjos tekitas õppejõu selline formaalne lähenemine eksamineeritavatesse protessi, mida ta oma eksamit sooritades laskis igati välja paista – ja tulemuseks oli „rahuldav”. Eksami ümbertegemisest eeskujuliku diplomi saamise nimel Indrek Jürjo talle omaselt ei hoolinud. Tema diplomitöö „J. W. L. von Luce elu ja tegevus” oli aga tähelepanuväärne ja hinnati „väga heaks”.

Pärast ülikooli lõpetamist silmapaistva diplomitööga võeti Indrek Jürjo septembriku 1983 dr. Ea Janseni poolt tööle Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituuti kultuuriloo sektorisse vanemlaborandiks. 1984. aastal ilmus ajakirjas Keel ja Kirjandus tema esimene teaduspublikatsioon „Lisandusi J. W. L. v. Luce tundmiseks” (Keel ja Kirjandus 1984, nr. 4, lk. 690–691), mis tulenes ta diplomitööst. 1984. aasta mais kinnitati Indrek

Jürjo kraaditaotlejaks teemaga „Valgustusideoloogia Eestis XVIII sajandi lõpul – XIX sajandi algul”. Tema juhendamiseks andis nõusoleku akadeemik Juhan Kahk. Sellel puhul koostatud iseloomustuses on kirjas: „Tartu Riikliku Ülikooli õppejõudude, eeskätt professor H. Ligi arvamuse järgi on I. Jürjol häid eeldusi ja võimeid uurimistööks. Tema valgustusideoloogiale pühendatud diplomitöö on kirjutatud soliidisel teaduslikul tasemel. Töötades Ajaloo Instituudis on I. Jürjo end näidanud teadusesse kiindunud, algatusvõimelise, küllaldase eruditsiooniga noore uurijana, kes kohusetruult on täitnud ka otseseid laborandiülesandeid. Tema sobivuses uurimistööks pole põhjust kahelda. I. Jürjo on osa võtnud põllumajanduse abistamisest, ta on abivalmis ja sõbralik kollektiivi liige.”³

Indrek Jürjo veetis oma suvepuhkusedki teiselt, nii et kasulik ja meeldiv olid ühendatud. Kaheksakümnendate aastate keskpaigaks formeerus Vello Lõugase arheoloogiliste ekspeditsioonide tuumik, kuhu kuulus ka Indrek Jürjo ühe silmapaistvama kujuna. Indrek Jürjo oli teinud oma ülikooliaegse arheoloogiapraktika Vello Lõugase juures Kaali järve kaevamistel. Pärast ülikooli lõpetamist osales ta koos sõpradega Vello Lõugase juhata tud kaevamistel mitmel pool Muhu- ja Saaremaal, samuti Rebala päästekaevamistel ja 1989. aastal Buraševosse korraldatud ekspeditsioonil president Pätsi maiste jäänuste leidmiseks.

Vello Lõugase juhitud arheoloogilised kaevamised ei piirdunud kunagi vaid ühe kindla objektiga, vaid kujutasid endast laiaulatuslikku ekspeditsiooni, millesse kaasati ekspeditsiooni liikmete kõrval ka kohalik rahvas. Koguti suulist rahvapärimit muinasaegadest kuni lähiminekuni, otsiti ümbruskonnast uusi arheoloogilisi objekte, nagu kultusekivid, asulakohad, kalmed, linnamäed jms. Kaevamiste lõppedes korraldati alati ümberkaudsele elanikkonnale mõeldud näitus suve jooksul välja kaevatud arheoloogilistest leidudest ja kaevamise käiku tutvustavatest fotodest. Ekspeditsiooni liikmetele korraldati ekskursioone teistele väljakaevamistele ja ajaloolistele objektidele. Lõugase kaevamistega kaasnes muinasaegse ajaloo interpreteerimise kõrval alati elav diskussioon kaasaja suundumuste üle, eriti muidugi ajal, kui ühiskonnas toimusid suured muutused. Nii

¹ Tol ajal nimetati arhivaare arhivistideks.

² Praegu Riigiarhiiv.

³ Iseloomustusele on alla kirjutanud ENSV TA Ajaloo Instituudi direktori kt. J. Kahk, parteibüroo sekretär D. Vseviov ja a/ü komitee esimees A.-M. Rõuk.

Vello Lõugas kui ka Indrek Jürjo olid suured keelehuvilised ja -õppijad. Kui Vello Lõugas, kes oskas nii läti kui ka leedu keelt, korraldas Ajaloo Instituudis läti keele kursuse, siis oli Indrek Jürjo üks neist, kes seal selle keele alused omandas, mis võimaldas tal edaspidi oma uurimistööl allikaid laiendada ka läti keelsete materjalidega.

Kuna Vello Lõugase kaevamised toimusid 1980. aastate teisel poolel enamasti Saare- või Muhumaal, siis kujunes perekond Jürjode külalislahke suvekodu Muhumaal Rässa külas ekspeditsiooni üheks püsibaasiks, kuhu võis vajadusel alati lühemaks või ka pikemaks ajaks sisse põigata. Rehetare mitmed toad ja suur lakk võimaldasid suviti sõpru, sugulasi ja muidu tuttavaid kas või kümnete kaupa majutada. Indrek Jürjo kirjeldab talle nii südamelähedases Rässa külas veedetud suve: „Suve veetsin, nagu arvasite, Muhumaal. Ilmad olid erakordsed: igapäevane päikeselöösk, vesi nagu Vahemeres, ühesõnaga tavaline kuurordielu meeldiv rutiin, mis ongi tõeline puhkus. Hommikul suplus meres, mis polnud jõudnudki jahedaks minna, siis hommikueine, kohvijoomine lehtlas, hommikuseks lektüüriks Hesse, jalgrattasõit poodi, mõningad talukorrasustööd (neid veel jätkub), lõunane suplus, lõunaeine, lektüür, jalutuskäik ja suplemine, õhtune lektüür, kohvi- või teejoomine, mõnikord istumine lõkke ääres ja siis lakka.”⁴

30. detsembrist 1986 oli Indrek Jürjo stationaarses aspirantuuris NSV Liidu ajaloo erialal, teemaks „Ühiskondlik mõte Eestis valgustusajal”, juhendajaks endiselt akadeemik Juhan Kahk. Iseloomustus-soovituses seisab: „Ülikooli lõpetamisel ning töös TA Ajaloo Instituudi Kultuuriajaloo sektoris on I. Jürjo end näidanud võimeka, uurimistöös häid eeldusi omava noore ajaloolasena, kes on täitnud kohusetundlikult ka oma otseseid laborandiülesandeid. I. Jürjo tunneb hästi ajaloolast kirjandust ja valdab mitmeid keeli. Ta on sooritanud edukalt kandidaadimiinimumi eksami filosoofias ja võõrkeeles ning töötab praegu muu kõrval oma teema uurimisel, milleks on valgustusideoloogia Baltimaadel ning selle kontaktid Vene ühiskondliku mõttega. I. Jürjo on täitnud mitmeid ühiskondlikke ülesandeid, sageli on ta

käinud abiks põllumajanduslikel töödel. ENSV TA Ajaloo Instituudi administratsioon ja ühiskondlikud organisatsioonid toetavad kultuuriajaloo sektori ettepanekut Jürjo, Indrek Pauli p. astumist stationaarsesse aspirantuuri, NSV Liidu ajaloo (07.00.02) erialal.”⁵ Kohustuslikud kandidaadieksamid sooritas Indrek Jürjo NSV Liidu ajalooos ja saksa keeles hinnetele „väga hea” ning marksismi-leninismi alustes „heale”. Pärast aspirantuurist väljaarvamist detsembris 1989 jätkas Indrek Jürjo töötamist Ajaloo Instituudis nooremteaduri ametikohal. Kandidaaditöö vajas veel viimistlemist, kuid ühiskonnas toimuvad suured muutused ei lasknud enam keskenduda ainult teadustööle. Muutus ka teadustööde kaitsmise kord ja magistrikraadi saamine lükkus mõnevõrra kaugemasse tulevikku. Uurimistööl tuli see muidugi igati kasuks, sest erinevalt varasemast ajast oli nüüd võimalik põhjalikult läbi uurida ka Saksamaa arhiivid ja raamatukogud, kus leidis hulgaliselt olulisi materjale, mis varem polnud Eestis kättesaadavad.

Juba Ajaloo Instituudis töötades oli Indrek Jürjo arhiividega seotud seal töötavate kursusekaaslaste ja sõprade kaudu ning muidugi ka oma arhiiviallikele põhineva uurimistöoga. 1992. aasta juulist tuli ta tööle Arhiiviametisse nõunikuna. See oli keeruline aeg, kus rasketes majandusoludes tuli üles ehitada iseseisva riigi arhiivisüsteem ja võtta tohutul hulgal üle likvideeritud Nõukogude asutuste dokumentatsiooni, sealhulgas Eestimaa Kommunistliku Partei, KGB, Siseministeriumi jt. arhiivid. Samas vajas ühiskond ümberkorralduste läbiviimiseks arhiivides olevat retrospektiivset informatsiooni, eriti mis puudutas represseeritute õiguste taastamist ja omandireformi läbiviimist. Tuli luua välissidemed, mis oli oluline Eesti arhiivide moderniseerimisel ja liitmisel ühineva Euroopaga. Indrek Jürjol oli kõige sellega toimetulekuks välja kujunenud maailmavaade, tulevikuvision, teadmised, kogemused ja keelteoskus. Ta oli üks parimaid näiteid traditsioonist, millele olid pannud aluse Theodor Schiemann ja Paul Johansen Tallinna Linnaarhiivis ning Otto Liiv Riigi Keskarhiivis: et hea arhivaar ei ole pelgalt bürokraat, vaid ühtlasi silmapaistev ajaloolane.

⁴ Katke kirjast, mis saadetud 29. augustil 1982 Leedus sõjaväelaagris kolmekuulistel ohvitserkursustel olevatele kursusekaaslastele-sõpradele. Kirjale oli lisatud gooti šriftis saksa keelne Rilke luuletus „Sügispäev”, et „ergas vaim ei nüristuks”.

⁵ Iseloomustus-soovitusele on alla kirjutanud teadusdirektori kt. E. Truuväli, parteibüroo sekretär D. Vseviov ja a/ü kohaliku komitee esimees V. Sirk.

1996. aastal lõpus ilmus Indrek Jürjo palju laineid lõõnud raamat „Pagulus ja Nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal”. Eessõnas kirjutab autor: „Sellel raamatul on juba omaette ajalugu. Alguse sai kõik VEKSA reisirakudega tutvumisest, millele minu tähelepanu 1992. aastal juhtis Arhiiviameti asedirektor Endel Kukk. VEKSA lektüürist võttis tuld ka tolleaegne Ajaloo Instituudi direktor Teet Veispak, kellel küpses plaan avaldada valimik reisirakudest omaette publikatsioonina. Veispak asus algul hoogsalt tegutsema ja jõudis kiiresti hoolitseda ka tulevasele raamatule reklaami tegemise eest. Paraku rauges Veispaki energia pärast paari VEKSA-temaatilise artikli ilmumist ja kavandatud koostööst ei saanud asja. Esialgseid publikatsiooniplaane muutis oluliselt KGB arhiividokumentide ülevõtmine riikliku arhiivisüsteemi poolt, millele pani aluse Mart Laari valitsuse korraldus 19. aprillil 1993. Raamat muutus esialgselt kavandatud hoopis mahukamaks ja selle raskuspunkt nihkus 1940-ndatele ja 1950-ndatele aastatele, mille kohta on säilinud suhteliselt palju KGB operatiivtöö dokumente, kus kajastub ka Nõukogude luureorganite võitluse paguluse vastu.”

Alustatud uurimistööd aitas lõpuni viia Rootsist saadud Eesti Rahvusfondi stipendium. Raamatul oli suur menu nii Eestis kui ka pagulaste hulgas ja Umara Kirjastus andis sellest välja kolm trükki. 1997. aasta kevadel toimus raamatu esitlus Stockholmis Eesti Majas ja sellest kirjutab ka Rootsist ajakirjandus. Kuigi Indrek Jürjo lootis, et tema raamat innustab teisi ajaloolasi KGB arhiividokumentidega süvenenult töötama, on tema uurimus jäänud tänaseni ületamatuks ja asendamatuks käsiraamatuks selles valdkonnas. Indrek Jürjo VEKSA- ja KGB-uurimus pälvis 1997. aastal presidendi kultuurirahastu preemia. Samuti sai ta oma KGB-temaatiliste artiklite eest Maalehe laureaadi tiitli.

Raamatule järgnesid Indrek Jürjo kommenteeritud arhiivisarjas „Ad Fontes” ridamisi kuue vihikuna, lisaks veel üks venekeelne, ilmunud KGB aruanded aastatest 1954–1958, mis küll niivõrd avalikkuse tähelepanu ei pälvinud, kuid on tõsisemalt teemast huvitatutele hea allikmaterjal, mida ajakirjanduseski korduvalt tsiteeritud.

KGB temaatikaga tegeles Indrek Jürjo jätkuvalt, külastades vastavaid arhiive Lätis ja Leedus, samuti endist Stasi arhiivi Saksamaal. Ta saavutas ka väljaspool Eestit tuntuse KGB asjatundjana, keda tsiteerisid mitmed tuntud

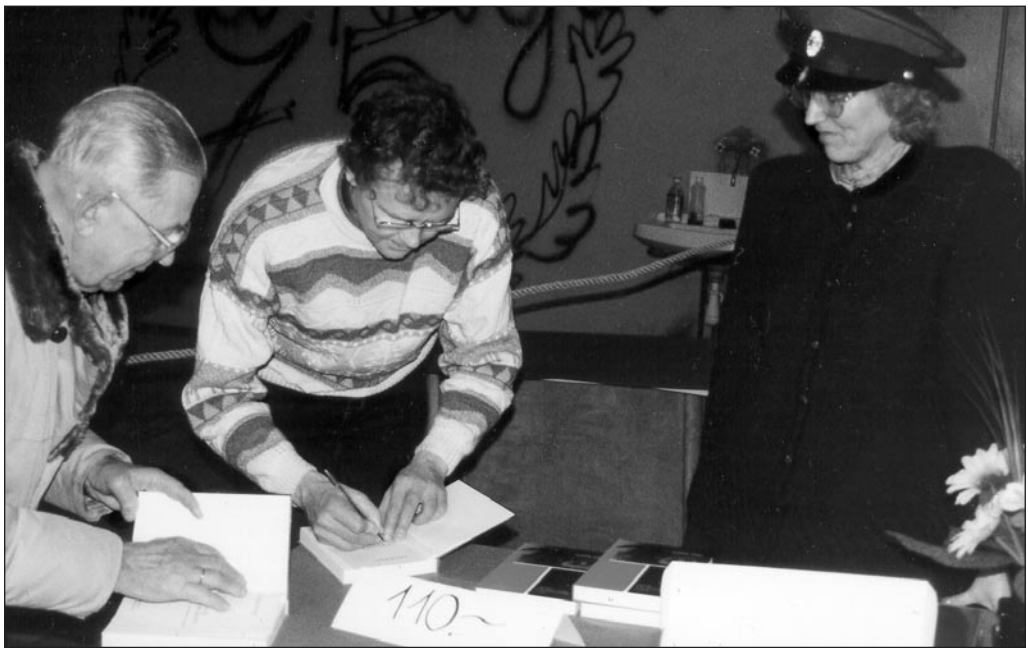
rahvusvahelised väljaanded ja intervjuueerisid telekanalid. Sellega seoses üks naljakas seik: Patriarh Aleksiuuse varasemast seotusest KGB-ga kirjutab USA-s vene keeles väljaantav Novoe Russkoe Slovo (27.07.2007) ja tsiteeris *Wall Street Journal*'is ilmunud artiklit, kus kodanik Aleksei Ridigeri ja KGB agendi „Drozdovi” elulooliste andmete kokkulangevusest räägib Eesti Riigiarhiivis töötav Indrek Džurdžo – nii oli tema perekonnanime inglispärane hääldus kirja pandud vene tähtedega.

Samas oli Indrek Jürjo jätkuvalt paleuseks valgustusajastu. 1998. aasta 12. novembril kaitses ta Tallinna Pedagoogikaülikoolis tööraamat „Baltisaksa kultuuriloost valgustusajal” *magister artium* i kraadi hindede *cum laude*. Järgnev uurimistöö oli suunatud juba doktorikraadi kaitsmisele. 2004. aastal ilmus Riigiarhiivi väljaandel Indrek Jürjo monograafia „Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819”. Autor kirjutab: „Sellel raamatul on üsna pikk tekkelugu. Balti valgustuse ajaloo ja Hupeli isiku vastu hakkasin huvi tundma juba 1980. aastate teisel poolel, kui töötasin Ajaloo Instituudis dr. Ea Janseni juhitud kultuuriloo sektoris. Tormilistel üheksakümnendatel aastatel, mil tegelesin rohkem lähiajalooaga, tuli sellesse töösse pikem paus. Taassüvenemist valgustusajastu temaatikasse võimaldas Eesti Teadusfondi grant nr. 3815. Tänu grandile said teoks mitmed arhiivireisid, mis rikastasid oluliselt teose allikabaasi. Põhjalikku tutvumist valgustusajastut käsitleva rikkaliku erialakirjandusega, mis on Eesti raamatukogudes paraku nõrgalt esindatud, võimaldasid Wolfenbütteli Hertsog Augusti Raamatukogu ja Marburgi Herderi Instituudi stipendiumid. Põhiline osa uurimistööst on toimunud siiski Eesti ja Läti arhiivides ja raamatukogudes.”

Indrek Jürjo monograafia „August Wilhelm Hupel 1737–1819” pälvis Eesti ajalookirjanduse aastapreemia. Ekspertkomisjoni kuulunud Juhan Kreem kirjutab: „Kui seni on Hupeli ümber toimetanud peamiselt need, keda on tema loomingus huvitanud mõni konkreetne külg (kas näiteks keeleteaduslik, etnograafiline või kodulooline), siis nüüd on meie ees tervikpilt, biograafia, milles Hupeli looming asetatakse konteksti. Tegemist ei ole Hupeli kohta kirjutatud panegüürikaga, vaid teda näidatakse kui oma sajandi tüüpilist esindajat, peatunnistajat, nagu ütleb Jürjo. Saame teada nii Põltsamaa erudiidi vahetust elukeskkonnast ja argipäevast kui ka sellest, kuidas toimis XVIII sajandi riigipiire ületav „kirjasõna vabariik”

Raamatu „Pagulus ja Nõukogude Eesti...” esitlusel Riigiarhiivis 1996. a. Pildil vasakult: Indrek Jürjo, Arvo Pesti, Sergei Stadnikov ja Enn Tarto. Foto: P. Pillak

Indrek Jürjo autogrammi andmas. Paremalt: Mare Olde. Foto: P. Pillak

saksa keeleruumis. Eesti kultuuriloos peaaegu et kõige mustema mainega sajand avaneb meie ees kogu oma mitmekesisuses. Kui selles biograafias ongi lahtisi otsi, siis on nendele vastuse otsimise eeltingimuseks ikka see, et tervikust on olemas ülevaade.” (Juhan Kreem. Indrek Jürjo aasta. Ajaloolased ja nende mullused tööd. – Sirp 20.V

2005) Indrek Jürjo sai August Wilhelm Hupelist kirjutatud monograafia eest 2005. aastal ka Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu ja Tartu Ülikooli raamatukogu poolt iga kahe aasta tagant parimale raamatuloo, raamatukogunduse või bibliograafia alase töö autorile antava Friedrich Puksoo auhinna.

Mart Kivimäe iseloomustab Indrek Jürjo monograafiat: „Hupeli-raamat on niisugune teos, millel on kõrgetasemelise spetsiaaluurimuse kõik välised tunnused, kuid veel tähtsam on, et erudeeritud uurija raamat on teaduslik ka sisemiselt, mitte üksi formaalsete välistunnuste kogumi poolest, vaid sisuliselt. Torkab silma autori korrastatud mõttelaad ja sellele vastav kompaktne väljendusviis, mis on tema kriitilise uurimuse tekstistruktuuri sisse kirjutunud. Lõpuks võib ka ajaloolane pikalt kestnud analüütilise materjali söelumise järel taotleda jutustamises esteetilise lakonismi õigusi – sõnastuse kokkusurutud täpsust. [– – –]

Hupeli-raamatust, mis on ilmunas ka saksa keeles, ei saa mõnda minna ükski Baltikumi valgustusega tõsiselt tegelev ajaloolane, see teos on aga teretunud lektüür igale asjahuvilisele, kes tahab saada naudingut mineviku „õigetest värvidest” (Marc Bloch). Eesti teaduskontekstis on Jürjo raamatule raske leida võrdset, siinkirjutajale asetub see ka nende teaduslike traditsioonide järgluse, mille valgustuse uurimise alal on viimastel aegadel rajanud Eestimaa baltlastest ajaloolased.” (Mart Kivimäe. Lokaalpatrioodi maailm valgustusajastul. Indrek Jürjo Hupeli-raamatu puhul. – Sirp 25. II 2005).

2005. aasta 23. juunist omistati Indrek Jürjole filosoofiadoktori kraad, mille ta kaitses Hamburgi Ülikoolis tööga „August Wilhelm Hupel und die Aufklärung in Livland” („August Wilhelm Hupel ja valgustus Liivimaal”). Doktoritöö saksakeelset teksti toimetasi keeleliselt Indrek Jürjo head sõbrad dr. Heinrich Bosse ja Henning von Wistinghausen, esimene Saksamaa suursaadik iseseisvuse taastanud Eestis. Kuna mõlemad on suurepäraseks 18. sajandi ajaloo tundjad, siis tegid nad ka mitmeid sisulisi märkusi, mis tulid tööle suureks kasuks. Doktoritöö ilmus 2006. aastal nimeka Böhlau kirjastuse väljaandel pealkirjaga „Aufklärung im Baltikum. Leben und Werk des livländischen Gelehrten August Wilhelm Hupel (1737–1819)”.

Indrek Jürjo osales Eesti Arhivaaride Ühingu tegevuses alates selle taastamisest, kuuludes korduvalt juhatusse. Samuti oli ta Baltisaksa Kultuuriseltsi Eestis asutajaliige ning üks selle tegevuse kujundajaid, olles aastatel 1992–1993 esimees ning mitmel korral juhatuse liige. 1994. aastal valiti ta Saksamaal tegutseva Balti Ajaloo Komisjoni (*Baltische Historische Kommission*) korrespondentliikmeks. Ta oli hea saksa keele oskajana sagedane külaline ja ettekannete pidaja Göttingenis toimuvatel Balti ajaloolaste

päevadel ning paljudel muudel teaduslikel konverentsidel ja seminaridel Saksamaal. Indrek Jürjo oli Rahvusarhiivi teadusnõukogu liige, samuti kuulus ta arhiivide poolt väljaantava ajalookultuuri ajakirja Tuna toimetuskolleegiumisse alates selle esimese numbril ilmumisest 1998. aasta lõpus. Kolleegiumi liikmena oli ta kindlasti üks neist, kes lisaks toimetajatele on kõige enam kujundanud Tuna sisu. Ta oli ka ise üks viljakamaid Tuna autoreid, kes avaldanud seal hulgaliselt uurimuslikke artikleid, mis käsitlevad Eesti 18. sajandi valgustust ja 20. sajandi kõige tumedamaid aastaid, samuti dokumendipublikatsioone, näitusetutvustusi, raamatuarvustusi jm.

Käesoleva aasta 30. juulil kanti UNESCO Maailma Mälu registrisse Balti keti dokumentaalpärand. Eesti, Läti ja Leedu ühise taotluse ettevalmistamine algas juba 2005. aastal ja Indrek Jürjo kuulus sellesse Balti töögruppi Eesti Rahvusarhiivi esindajana.

Indrek Jürjol oli suur autoriteet kolleegide hulgas ja ka kitsamas sõpruskonnas. Kui kolleegidele esitas ta oma seisukohti küllalt leebes vormis, siis sõprade suhtes oli ta eriti nõudlik. Tema terava pilgu eest ei jäänud varju sõprade libastumised igapäevases elus või uurimustöodes ja oma kriitika esitas ta tavapäraselt ikka iroonilises või sarkastilises vormis. Seepärast oli alati tark esitada oma mõttetöö vilju talle juba enne nende teostamist – vähemalt olulisemaid käsikirju tuli näidata enne avaldamist. Abivalmilt oskas ta juhtida tähelepanu olulistele nüanssidele, mis endal kahe silma vahele jäänud.

Indrek oli suurepärase seltskonnakaaslane, kellega ei hakanud kunagi igav. Ta armastas reisisida nii kodu- kui ka välismaal. Tema initsiatiivil tehti korduvalt sõprade-kolleegide ühisekspeedit-sioone Läti, Venemaa ja Saksamaa arhiividesse. Need olid alati sisuliselt tulemuslikud, samas meeldejäädvalt toredad. Igal pool, olgu siis uurimissaalis, konverentsiruumis, matkadel või lihtsalt seltskonnas lõõgastudes, oskas ta kujundada suurepärase vaimse atmosfääri, millest kõik teda ümbritsenud osa said.

8. septembril 2009 meie hulgast lahkunud Indrek Jürjo maine põrm sängitati kodumaa mulda Hiiu-Rahu kalmistul, kuid tema loodud vaimne maailm elab edasi koos meiega.

Sõprade ja kolleegide nimel
Peep Pillak

■ 8. septembril 2009 lahkus meie hulgast välja-
paisteve ajaloolane Indrek Jürjo. Temaga kaotas
Baltisaksa Kultuuri Selts Eestis ühe oma asutaja-
liikme ja ühtlasi ühe vaimsetest liidritest. Ehkki
Indreku raske haigus oli teada, mõjus tema surm
vapustusena lähedastele, sõpradele, nii Eesti kui
ka Saksa ajaloolastele.

Juba varakult tekkisid Indrekul kontaktid
baltisaksa ajaloolasi ühendava Balti Ajaloo
Komisjoniga Saksamaal, mille korrespondeeriva
liikmeks ta hiljem valiti. Sellelt pinnalt tuli
ta kohe kaasa 1988. aasta lõpul välja pakutud
mõttega asutada Baltisaksa Kultuuri Selts. Tema
pidas ka 25. jaanuaril 1989 seltsis esimese ette-
kande „Klubid valgustusajastu Tallinnas kui uus
sotsiokultuuriline institutsioon” ja esines aasta
lõpul Hermann Hessele pühendatud seminaril.
Baltisaksa Kultuuri Selts Eestis oli tsiviilühiskonna
üks varastest kollektist Eestis, mille eesmärgiks sai
ajaloo sõltumatu ja kallutamatu uurimine, kus-
juures järk-järgult oli võimalik tundma õppida ja
käibesse võtta sõjajärgsetel aastakümnetel saksa
ajaloolaste tehtud uurimistööd Eesti vanema
ajaloo teemadel. Indreku eruditsioon, rahvusvahelise
sidemed ja nõudlikkus kujundasid seltsi
palgejooned. Aastail 1992–1993 täitis Indrek Jürjo
seltsi esimehe kohuseid. Tema esinemiskultuur lõi
seltsi koosolekutel ning seminaridel akadeemilise
õhkkonna, mis sai garantiiks 20 aastat kestnud
järjepidevale tegevusele. Igale ettekandele järgnes
sundimatu, põhiettekandest mitte vähem huvitav
diskussioon, mida Jürjo tavaliselt juhtis.

Indrek Jürjo esimene teaduspublikatsioon
oli 1984. aastal Keeles ja Kirjanduses avaldatud
artikkel „Lisandusi J. W. L. von Luce tundmi-
seks”. 1989. aastal korraldas ta Tallinnas koos
Gert von Pistohlkorsi ja Sirje Kivimäega – küll
mitte seltsi, vaid Ajaloo Instituudi egiidi all
– Balti valgustusliikumisele pühendatud rahvusvahelise
sümposiumi („*Aufklärung in den baltischen Provinzen Russlands. Ideologie und soziale Wirklichkeit*”).
Mais 1992 oli Indrek Jürjo seminari „Eestlane ja sakslane Eesti ajaloos”
üks algatajaid. Sama teema edasiarendusena
korraldati oktoobris 1993 suuresti Indreku
eestvedamisel koos Saksa Kүүditatute Liiduga
(BdV) rahvusvaheline konverents, mida võibki
pidada Baltisaksa Kultuuri Seltsi Eestis suuri-
maks teadusürituseks. Vahepeal, septembris 1992
seltsi osalusel toimunud Eestimaa Kirjanduse
Ühingu konverentsil rääkis Indrek ühingu uuri-
misest ja allikatest selle kohta. Tema oktoobris
1995 seltsis peetud ettekanne „Baltisakslaste
suhtumine Eesti riiki ja rahvasse sõdadevahelisel

ajal poliitilise politsei dokumentatsiooni põhjal”
ilmus samal aastal Saksamaal välja antud kogu-
mikus „Die deutsche Volksgruppe in Estland
während der Zwischenkriegszeit und aktuelle
Fragen des deutsch-estnischen Verhältnisses”.
Umsiedlung’i konverentsil 1999. aastal tegi ta
ettekande „Täiendusi baltisakslaste ümberasu-
mise ja Eestisse jäänud sakslaste saatuse kohta
NKVD arhiiviallikate põhjal”. Jälle kord esines
Indrek Jürjo seltsis 2001. aastal, kui rääkis krahv
Mellini estofiilsetest vaadetest, ja 2005. aastal
täiendas Sergei Stadnikovi käsitlust O. Fr. von
Richterist. Mitmetel suvedel oli Indrek sügava-
mate ajalooühvidega baltisakslastele reisisaatjaks
nende kunagisel kodumaal. Lisaks teadmistele
olid sellise suhtluse eeldusteks perfektne keele-
oskus ja laitmatu taktitunne.

Indrek Jürjo sündis Tallinnas 14. aprillil 1956
skulptor Aime Jürjo ja Eesti Televisiooni kaua-
aegse juhi Paul Jürjo pojana. Ta lõpetas 1974. a.
Tallinna 10. Keskkooli ja 1983. a. ajaloolasena
Tartu Riikliku Ülikooli. Aastail 1992–1993 töötas
ta Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis
teadurina dr. Ea Janseni käe all, 1993–1996
Arhiiviameti peaspetsialistina, alates 1998. a.
Riigiarhiivis, juhtides publitseerimistalitust.
1998. a. kaitses ta Tallinna Pedagoogikaülikoolis
magistrikraadi teemal „Baltisaksa kultuuriloost
valgustusajastul”, millele järgnes filosoofiadoktori
kraadiga promoveerumine 2005. a. Hamburgi
ülikoolis. Balti valgustuse-suunalist tööd kroonis
rikkalikule arhiiviainesele ja kirjandusele toetuv
monograafia „Liivimaa valgustaja A. W. Hupel
1737–1819” (Eesti Riigiarhiiv 2004). Indrek Jürjo
saksa keeles kirjutatud doktoritöö ilmus 2006. a.
ka raamatuna esindusliku Böhlau kirjastuse väl-
jaandel. Suurt süvenemisvõimet näitab see, et
esimeseks eeltööks oli juba 1990. a. ajakirjas
Akadeemia avaldatud artikkel.

Kuid ka lähiajaloo küsimused ei jätnud teda
ükskõikseks. Indrek Jürjo kuulus KGB dokumen-
tide ülevõtmise komisjoni. 1996 ilmus tema palju
poleemikat tekitanud monograafia „Pagulus ja
Nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA
arhiividokumentide põhjal” (Umara Kirjastus).
1997. a. pälvis Jürjo vabariigi presidendi kultuuri-
rahastu preemia, 2005. a. ajalookirjanduse aasta-
preemia ja 2005. a. ka Friedrich Puksoo auhinna.

Indrek Jürjot jäid leinama ema, õde, abi-
kaasa Inna Jürjo-Põltsam, 5-aastane poeg, 30-
aastane tütar oma perekonnaga, palju sõpru ja
mõttekaaslasi.

Baltisaksa Kultuuri Selts Eestis